

UDK 355.012:341.485(497.6)(049.3)

Primljeno: 15. 10. 2022.

Stručni rad
Professional paper

Abdel Alibegović

DEKONSTRUKCIJA GENOCIDNE LOGIKE – PITANJE ZABORAVA I POTREBE PAMĆENJA NA PRIMJERU GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI

[Hikmet Karčić (ur.), *Izazovi memorijalizacije genocida u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka - Dobra knjiga, Sarajevo, 2021]

Zbornik radova pod simbolički upečatljivim naslovom *Izazovi memorijalizacije genocida u Bosni i Hercegovini* rezultat je Naučnog skupa/konferencije koji je održan 10. decembra 2020. godine u Sarajevu. Urednik ovog Zbornika znanstvenih radova je dr. Hikmet Karčić, a izdavač Zbornika je Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka. Zbornik je objavljen 2021. godine u Sarajevu. Pored uvodnog dijela koji potpisuje urednik Hikmet Karčić i predgovora dr. Vahid ef. Fazlovića, Zbornik sadrži 11 tekstova/radova sa slijedećim naslovima: *KA TEOLOGIJI GENOCIDA* (prof. dr. Rešid Hafizović); *MOGUĆNOSTI I OGRANIČENJA ISLAMSKE ZAJEDNICE U SJEĆANJU NA ŠEHIDE: ISKUSTVA I PERSPEKTIVE PODRINJA* (mr. Mustafa Muharemović, Damir Peštalić); *ŠEHIDI DOLINE SANE OD IGNORIRANJA I ZABORAVA DO DRUŠTVENO PREPOZNATLJIVOG SJEĆANJA I CENTRALNOG ŠEHIDSKOG KOMPLEKSA* (hfz. mr. sc. Amir Mahić); *GENOCID U NASTAVNIM PLANOVIMA I PROGRAMIMA OBRAZOVNIH USTANOVA ISLAMSKE ZAJEDNICE I PERSPEKTIVE SJEĆANJA* (dr. Ekrem Tucaković, prof. dr. Ahmet Alibašić); *GENOCID U UDŽBENICIMA HISTORIJE U RS I PREMA HRVATSKOM NPIP U BiH* (Azerina Muminović); *KONTINUITET KULTURE SJEĆANJA NA PRIMJERU MEMORIJALNIH SPOMENIKA U ŠEHIDSKOM MEZARJU U BUGOJNU-GENO*

-CID NA MARGINI (dr. Elvir Duranović); *TRAGOVI ZLOČINA: HISTORIJSKI KONTEKSTI I VAŽNOST PISANJA NAŠE HISTORIJE* (prof. dr. Admir Mulaosmanović); *NEGIRANJE GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI U SAVREMENIM KONTEKSTIMA* (dr. Hikmet Karčić); *(RE)KREIRANJE PROSTORA U POSTGENOCIDNOM DRUŠTVU: GEOPOLITIČKA PERSPEKTIVA UNUTRAŠNJIH DOMOVINA* (prof. dr. Sead Turčalo); *GENOCID U SREBRENICI: KAKO SE SJEĆAMO U GODINI-PRIJE I POSLIJE 11. JULA?* (Nedim Jahić); *INSTITUCIONALNO PAMĆENJE ŽRTAVA GENOCIDA* (Zijad Suljić).

Urednik publikacije dr. Hikmet Karčić konstatuje kako se i nakon više od 25 godina od stravičnog čina genocida nad Bošnjacima Sigurne zone UN-a Srebrenica, svirepih ratnih zločina na području Bosne i Hercegovine, suočavamo sa „negiranjem zločina, plasiranjem lažnih podataka o genocidu u Bosni i Hercegovini, kao i okrivljavanju žrtava“ (str. 7). Znakovita je dilema da li se čin kolektivnog sjećanja svodi na postojanje tabuta, a kojima smo svjedočili u prethodnim godinama u vidu ekshumacija, ispraćaja kolona sa tabutima i konačnom smiraju i pronalasku dostojanstva za ubijene i ožalošćene, kolektivnoj dženazi i dovi? Neminovno se otvara pitanje analize i potrebe za afirmacijom različitih aspekata memorijalizacije genocida u Bosni i Hercegovini, a uzimajući u obzir širi bosanskohercegovački kontekst, ali i kontekst globalnih društveno-političkih kretanja. Koncept sjećanja na genocid u Bosni i Hercegovini, posljedice rata protiv države Bosne i Hercegovine i bosanskohercegovačkog društva – *bosnacid*, *sociocid* (Zgodić), valja konstantno revitalizirati konkretizacijom različitih aspekata memorijalizacije, a sve u cilju unapređenja i poboljšanja kulture sjećanja.

Jonathan Schell je napisao: „Htio bih sugerisati kako zlo postaje radikalno kad god prevazilazi samu svrhu uništavanja pojedinačnih žrtava (bez obzira na njihov broj) i kada, pored toga, ima za cilj sakaćenje i uništavanje svijeta koji na neki način može reagovati – i na taj način u izvjesnoj mjeri otkupiti – pale žrtve“. To radikalno zlo Keith Doubt naziva *sociocidom* – ubijanjem društva u svim njegovim aspektima, a Cifrić *oikocidom* – uništavanjem svih pretpostavki za život kao takav u modalitetima *genocida*, *urbicida*, *ekocida*. Fazlović ukazuje na činjenicu kako se pitanje radikalnog zla nakon genocida nad Jevrejima smatralo pitanjem prošlosti koje se više nikada neće vratiti. Međutim, „na iznenađenje brojnih teoretičara nacije i društva, te zaprepašćenje cjelokupne svjetske javnosti, genocid je počinjen nad Bošnjacima, autohtonim evropskim narodom“ (Karčić, str. 11), i to u periodu kada je glorificiranje evropskih demokratskih kapaciteta i vrijednosti bilo na vrhuncu. Velikosrpska, hegemonistička, antibosanska politika i ideologija prevazilaze okvire i onoga što Schell

piše o radikalnom zlu, te u razmišljanju Vahida Fazlovića takvu energiju zla valja nazvati i *epistemicidnom* politikom i ideologijom. Zapravo, riječ je o posebnoj formi zla koja je Bosni donijela uništenje „kulturno-historijskog naslijeđa: pisanih spomenika, te spomenika materijalne kulture i usmenih predanja. Na udaru agresora našle su se džamije, mesdžidi, tekije, biblioteke, mezarja i mnogi drugi objekti koji su svjedočili jednu autentičnu tradiciju i bili izraz univerzalnog, ali i bitno samosvojsnog pogleda na svijet“ (Karčić, str. 11), kao što je to bio slučaj i sa granatiranjem i zapaljenjem Vijećnice, zgrade u kojoj je uništen najveći dio knjižnog fonda i dokumenata Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine.

Genocidu i programima genocida kojima smo svjedočili u Bosni i Hercegovini na samom kraju 20. stoljeća temelje valja tražiti još u 16. stoljeću, kako to dubinski analitično vidi akademik Rešid Hafizović. On piše o „četiri krunske paradigme genocida kao takvog: genocid u al-Andalusu nad muslimanima i Jevrejima, genocid nad domorodnim civilizacijama Amerike, genocid nad afričkim robovima, koji su transportirani u Ameriku na tamošnje veleposjedničke plantaže, i genocid nad ženama u Evropi koje su u usmenom predanju prenosile indoevropska znanja na Zapad, a koje je Crkva optužila i osudila na lomaču zbog tobožnjeg vještičarenja“ (str. 18), te su na ovim osnovama razvijeni svi *savremeni* narativi, programi i strategije zla, odnosno genocidna (para)logika. Iz evropocentičnih struktura znanja i logike predominacije razvila se i logika „epistemicida“ – (para)logika uništenja znanja određene kulture, naroda, etničke grupe. Genocidne logike osvajanja sastavni su dio savremenih spoznajnih struktura, kanona znanja, te se svaki naredni izljev radiklanog zla treba razumijevati u kontekstu genocidnih logika osvajanja još od 16. stoljeća, a koje su se prelile u ovovremene strukture znanja¹ – evropocentrizam, scijentizam, moderni kolonijalizam itd. Stoga će Hafizović odlučno, hrabro i nadasve jasno zaključiti: „Kolonijalni genocid iz šesnaestog, osamnaestog i devetnaestog stoljeća nad domorodnim zajednicama, koji za sobom nužno povlači socijalni, kulturni, religijski, gospodarski, fizički, biološki i moralni genocid, samo je povijesni prototip za genocidnu agresiju dvadesetog stoljeća, koja se na afričkom i evropskom kontinentu, tačnije u Ruandi i

¹. „Otuda smo u slučaju genocidne agresije na Bosnu i Hercegovinu od strane njenih istočnih i zapadnih susjeda imali narative o zapadnom i istočnom kršćanstvu kao “predziđu Evrope”, o Bogu “koji je Srbin”, o Bošnjacima kao narodu “lažne religije”, o Bošnjakinjama kao ženama koje “treba da rađaju srpsku djecu” i slično, a svaki od njih je imao ishodište u eurocentričnom rasizmu, kulturnom esencijalizmu i geopolitičkom i epistemicidnom trijumfalizmu centričnoga Zapada i Evrope, kao i u religijsko-moralnom ekskluzivizmu kršćanstva koje je, za razliku od islamske religije, prema mišljenju Ernesta Renana, jedino i isključivo kompatibilno sa znanošću i filozofijom kršćanske Evrope. Svi ti genocidni narativi su bili i ostali plodno tlo za razvijanje genocidnog geopolitičkog, kulturnog, religijskog i teološkog diskursa koji je nadahnjivao provoditelje genocida na bosanskohercegovačkom tlu 1992-1995, na isti način na koji su nadahnjivali i one koji su izvršili ona četiri paradigmatična genocida u šesnaestom stoljeću nad domorodnim civilizacijama tog vremena“ (Hafizović, str. 26).

u Bosni i Hercegovini, pretvorila u biološki genocid, kulturocid, urbicid, democid, epistemicid, politocid i masovni zločin holokaustnih razmjera, izvršen po istoj genocidnoj logici i rasističkim obrascima ona četiri paradigmatična genocida iz šesnaestog stoljeća“ (str. 24-25).

Autori Muharemović i Peštalić pišu o nekoliko modusa na osnovu kojih se sjećanje na žrtve i zločine čuva, a prije svega o načinu obilježavanja lokacija događaja zločina, izgradnji i afirmaciji rada memorijalnih centara, izgradnji spomen-obilježja, obilježavanju godišnjica zločina, osnivanju lokalnih centara za dokumentovanje i istraživanje zločina, ali i putem posebnih oblika narativa o genocidu, zločinima, radikalnom zlu (str. 34, 51). Kada su u pitanju gradovi Bratunac, Srebrenica, Vlasenica, Zvornik izgrađeno je 119 spomen-obilježja: Bratunac 21, Srebrenica 15, Vlasenica, 22 i Zvornik 61 (str. 39).

U kontekstu nepravedne zapostavljenosti stravičnih zločina sa elementima genocida na području Prijedora i doline rijeke Sane Amir Mahić u svome prilogu podsjeća kako je na području gradova Ključa, Sanskog Mosta, Prijedora, Bosanskog Novog svirepo ubijeno preko 5000 Bošnjaka, dok je „većina preživjelih je prošla kroz mnogobrojne torture koje su se ogledale u zatvaranjima i mučenjima u mnogobrojnim logorima, masovnim protjerivanjima i silovanjima, te pljačkama i rušenju privatnih i sakralnih objekata“ (str. 59). Imajući u vidu sve posljedice realizacije genocidnog projekta značajno je spomenuti kako se na području Prijedora i doline rijeke Sane (gradovi Ključ, Sanski Most, Prijedor, Bosanski Novi) vršio i poseban oblik planskog elitocida – selektivnog ubijanja najuglednijih i najistaknutijih pojedinaca. Stvarna percepcija obima genocidnog projekta na ovim područjima biva zamagljena zahvaljujući nepostojanju pravomoćne sudske presude o kvalifikaciji genocida na području Prijedora, Ključa i Sanskog Mosta (str. 60), zatim, nepostojanju plana objedinjavanja činjenica zločina i institucionalnog pristupa zajedničkoj memorijalizaciji genocida (str. 61), a usljed posljedica elitocida ukupni potencijali lokalnih snaga / ljudskih kapaciteta ovakvim vidom zločina bivaju značajno oslabljenji. Autor navodi i indifereentan odnos većine intelektualaca, institucija, političkih i drugih segmenata bosanskohercegovačkog društva (str. 61), ali i udaljenost od glavnog grada, što je dodatna otežavajuća okolnost za adekvatan protok informacija i zahtjeva koji bi bili usmjeravani prema domaćim institucijama i medijskoj javnosti (str. 61). Momente koji su doprinijeli procesima afirmacije memorijalizacije zločina genocida u Bosni i Hercegovini, posebno na području Prijedora i doline rijeke Sane, autor vidi u otkrivanju i ekshumaciji tijela iz masovne grobnice Tomašica 2014. godine, u obilježavanju Dana bijelih traka koje je otpočelo 2012. godine, široj podršci krovnih institucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i inicijativi za osnivanjem jedinstvene

institucije memorijalnog centra za cjelokupno područje doline rijeke Sane (str. 62-64)

U radu „Genocid u nastavnim planovima i programima obrazovnih ustanova Islamske zajednice i perspektive sjećanja“ autori Tucaković i Alibašić otvaraju posebno značajna polja razumijevanja i interpretacije tema o genocidu, te naglašavaju kako je „potrebno (...) teme iz genocida proučavati i sjećanje čuvati unutar referentnog okvira međunarodnog prava i vrijednosti kao što su: pravda, sjećanje, priznavanja vlastite krivice i slično“ (str. 82). Također, veoma hrabro i vizionarski postavljaju pitanje kako u literaturi tretirati *zločine iz vlastitih redova* (str. 83), što je nezaobilazna činjenica sa kojom se naša javnost, što stručna, akademska, tako i opća, mora suočiti. Autori nevosmisleno naglašavaju da prilikom tematiziranja genocida i ratnih zločina valja „naučno utemeljiti govor o genocidu i zločinima, te izbjeći neke zamke koje urušavaju samu svrhu podučavanja ovim temama“ (str. 82), a prije svega treba izbjegavati pozicije apsolutne i isključujuće viktimizacije, preuveličavanja, pristrasnosti, uz vođenje računa i o korištenju ispravne terminologije. Azerina Muminović u svojoj analizi pod nazivom „Genocid u udžbenicima historije u RS i prema hrvatskom NPIP u BiH“ konstatuje kako „presuđeni zločin genocida u Srebrenici 1995. godine, prema analizi udžbenika i nastavnih planova i programa ne obrađuje se u udžbenicima prema hrvatskom nastavnom planu i programu uBiH, kao ni u udžbenicima u bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska“ (str. 90).

Elvir Duranović naglašava značaj memorijalizacije kao institucionalnog okvira sjećanja/pamćenja (str. 91), te piše o nekoliko važnih funkcija memorijalizacije. Prije svega, memorijalizacija, prema Duranoviću, ima funkciju društvenog oporavka, razvijanja kolektivnog osjećaja za stradanja žrtve, funkciju iznošenja istine, odavanja počasti žrtvama, funkciju pomirenja, a sve sa ciljem produblivanja kolektivne svijesti, kohezije, ali i osjećaja za prevenciju bilo kakvih oblika budućih genocidnih projekata. S ciljem afirmacije kolektivne svijesti o zločinu genocida i svim drugim oblicima ratnih zločina u Bosni i Hercegovini, a u duhu njegovanja kulture sjećanja, Duranović predlaže da se obnovi inicijativa da u svakom gradu u Bosni i Hercegovini bude trg ili ulica posvećena žrtvama genocida u Srebrenici, da se u svim gradovima Bosne i Hercegovine učine značajni naponi kako bi se obilježavanje sjećanja na zločin genocida u Srebrenici i druge ratne zločine u Bosni i Hercegovini odvijalo u gradovima širom Bosne i Hercegovine, a ne samo u Srebrenici. Admir Mulaosmanović u svome radu „Tragovi zločina: historijski konteksti i važnost pisanja naše historije“ ukazuje na sve pogubnosti *antihumanističke dekontekstualizacije* (str. 108), i to na način da se lažima „o jasnom historijskom događaju dvostruko dehumanizira onog drugog, u ovom slučaju Bošnjake, a u cilju izgradnje vlastitog osjećaja

nacionalne solidarnosti i empatije“ (str. 108), te kako je na nama uloga i odgovornost za dešifriranje takvog odnosa spram zločina genocida i, između ostalog, da takvi produkti zločinačkih i poricateljskih politika mogu biti otklonjeni *temeljitom historiografijom* (str. 111).

U radu Hikmeta Karčića, ali i radu Seada Turčala, problematizirane su tendencije koje imaju zajednički cilj – negiranje, prikrivanje i relativiziranje genocida. Naime, Karčić piše o *revizionističkim akterima* (str. 120) koji negiraju genocid, opravdavaju ratne zločine i veličaju ratne zločince, te da su takve tendencije sve izraženije i to bez bilo kakvih ili vrlo blagih, sporadičnih osuda domaće i strane javnosti. Karčić upozorava kako djelovanje revizionističkih politika zla i poricanja genocida i drugih ratnih zločina ima potencijal „da genocid počinjen u Bosni i Hercegovini služi kao inspiracija desničarskim ekstremistima širom svijeta. Stoga, negiranje i veličanje genocida u Srebrenici predstavlja globalnu prijetnju, te nije isključivo problem Bošnjaka“ (str. 121). Druga tendencija, sa istim negatorskim i postgenocidnim intencijama, iznimno precizno biva opisana u radu Seada Turčala, koji piše o fenomenu *(re)kreiranja mjesta* (str. 125), u formi oduzimanja i brisanja znakovlja Bosne, *bosanskih znakova i identitetne historije*, protjerivanja Bosne iz Bosne, te naglašava kako je „u postratnom periodu korištena je praksa etnoteritorijalnosti koja predstavlja moć konstrukcije i upravljanja teritorijem kroz isključivanje Drugoga“ (str. 125).

U svojim radovima Nedim Jahić i Zijad Suljić zaključuju kako je aktivno čuvanje sjećanja specifičan proces, koji zahtijeva jedan odgovoran, „trajan, redovan i težak posao“ (str. 137). Suljić kolektivno pamćenje i memorijalizaciju stavlja u kontekst organiziranja naših iskustava, ali i naše budućnosti, te konstatuje da „pitanje kolektivnog sjećanja nije politički neutralno, niti se tiče samo prošlosti“ (str. 139). Stoga, neophodno je imati u vidu kako se kultura zaborava ili fenomen isprekidanog i neadekvatnog pamćenja može smatrati potencijalnom prijetnjom sa pogubnim posljedicama za budućnost bosanskohercegovačkog društva i države.

Adresa autora
Author's address

Abdel Alibegović
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
abdel.alibegovic@fpn.unsa.ba